УДК 37.0

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1\(1\)-172-180](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1(1)-172-180)

Жукова Анна Робертівна аспірантка педагогічного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, тел.: (0322) 60-34-02, e-mail: annetta000@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7292-1605>

КОМПЕТЕНЦІЙ. ЛІДЕРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ

Анотація. В сучасних умовах реформування та перебудови освітньої галузі в Україні постає питання про запровадження компетентісного підходу до галузі освіти, який пов'язує з формуванням творчої та активної особистості, що здатна бути відмінним фахівцем у професійній діяльності, вмілим керівником та лідером. Попри досить велику кількість праць присвячених компетентісному підходу, в науковій літературі відсутнє чітке розмежування понять «компетенція» та «компетентність», особливої уваги та дослідження потребує й питання лідерської компетенції у сфері фахової передвищої освіти.

Мета статті є огляд та аналіз поняття «компетенція», її структури й видів та вивчення лідерських компетенцій як однієї з ключових у рамках фахової передвищої освіти.

Проаналізовано процес актуалізації та розкриття лідерського потенціалу, які забезпечуються шляхом розвитку лідерських компетенцій. Встановлено, що процес формування лідерських компетенцій є складним та багатоаспектним. В освітній сфері цей процес повинен здійснюватися протягом усього періоду навчання у рамках як аудиторних, так і позааудиторних занять. Охарактеризовано чотири головні компоненти процесу формування лідерських компетенцій у студентів, а саме: когнітивний, мотиваційний, операційний та рефлексивний.

З'ясовано головні складові лідерських компетенцій, серед яких професійні компетенції, особистісні, емоційні, соціально-психологічні та комунікативні компетенції та подано їх стислий аналіз. Також розглянуто ключові лідерські компетенції у освітній сфері, зокрема й у галузі фахової передвищої освіти, проаналізовано такі лідерські якості як: орієнтація на результат, управління людськими ресурсами, аналітичне мислення та ефективна комунікація. Запропоновано якості, якими повинен володіти лідер у сфері освіти та основні напрями розвитку лідерських компетенцій у цій сфері.

Ключові слова: компетенції, лідерська компетенція, фахова передвища освіта, модель компетенцій, освітня сфера.

Zhukova Anna Robertivna Post-graduate student of the Faculty of Pedagogy, Ivan Franko National University of Lviv, University St., 1, Lviv, 79000, tel.: (0322) 60-34-02, e-mail: annetta000@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7292-1605>

COMPETENCIES. LEADERSHIP COMPETENCE

Abstract. In the current conditions of reforming and restructuring the education sector in Ukraine, arises the question about the introduction of a competence approach to education, which is associated with the formation of a creative and active personality that can be an excellent professional, skilled director, and leader. Despite a large number of works on the competence approach, in the scientific literature there is no clear distinction between the concepts of “competence” and “competency”, and the issue of leadership competence in the field of professional education needs special attention and research.

The purpose of the article is to review and analyze the concept of “competence”, its structure and types, and to study leadership competence as one of the key competencies in the framework of professional education.

The process of actualization and disclosure of leadership potential, which is provided through the development of leadership competencies, is analyzed. It is established that the process of the formation of leadership competencies is complex and multifaceted. In the field of education, this process should be carried out throughout the study period in both classroom and extracurricular activities. Four main components of the process of forming students' leadership competencies are described, namely: cognitive, motivational, operational, and reflexive.

The main components of leadership competencies, including professional competencies, personal, emotional, socio-psychological, and communicative competencies, are clarified and briefly analyzed. The key leadership competencies in the field of education, including in the field of professional higher education, are also considered, such leadership qualities as focus on results, human resource management, analytical thinking, and effective communication are analyzed. The qualities that a leader in the field of education should possess and the main directions of development of leadership competencies in this field are proposed.

Keywords: competencies, leadership competence, professional higher education, model of competencies, educational sphere.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні відбувається реформування системи освіти на всіх її ланках, в таких умовах постає проблема розвитку та формування активної творчої особистості, що є однією з центральних у педагогічній теорії та практиці закладів освіти. Формування активної та творчої особистості пов'язують перш за все із такими поняттями як «компетенція» і «компетентність», адже сьогодні йде мова про запровадження компетентнісного підходу до галузі освіти, нових технологій та методик навчання, нового підходу

до підготовки майбутніх спеціалістів з точки зору не набору у них певних умінь, знань та навичок, а з точки зору набору можливостей та компетенцій до виконання поставлених робочих завдань, що є важливими та потрібними на сучасному ринку праці. Також на цей момент важливим питанням, що цікавить науковців є дослідження проблем лідерської компетенції, адже саме від цієї компетенції залежить успіх молодої людини в майбутньому, результативність її професійної діяльності та становлення її як особистості. З огляду на це надзвичайно актуальними є дослідження проблем компетенцій, зокрема лідерської компетенції та розвитку різних видів компетенцій у сфері фахової передвищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення та дослідження понять «компетенції» та «лідерська компетенція» цікавить на сучасному етапі багатьох науковців, зокрема над теоретичними та прикладними аспектами дослідження цих понять працювали такі закордонні та вітчизняні науковці як С. Спенсер, С. Уїддett, Л. Спенсер, С. Холліфорд, Н. В. Кузьміна, П. С. Є. Шишов, П. Борисов, Н. М. Бібік, та ін. Проте, не можемо вважати це питання повністю дослідженим, воно ще й досі потребує системного узагальнення, комплексного вивчення та аналізу.

Мета статті полягає у розгляді поняття «компетенція», їх структури та видів та вивченні лідерської компетенції як однієї з найважливіших у сфері фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу останніх публікацій та досліджень щодо проблем компетенцій нами було виявлено, що у науковій літературі часто вживається два поняття «компетенція» та «компетентність». До того ж ці два поняття або вживаються як синоніми, або не розмежовуються, або між ними зовсім не визначають змістової різниці. Тому, на наш погляд, перш за все варто прояснити цю ситуацію для того, щоб надалі не виникало непорозумінь.

Спочатку розглянемо поняття «компетентність». Воно було введено у науковий обіг у 70-их роках минулого століття у працях таких закордонних дослідників як Д. Равена, Р. Бадера та А. Шелтена. На сучасному етапі, згідно з визначенням, що подається в Енциклопедії освіти, компетентність у навчанні розуміється як знання, яких набуває молода людина не тільки при вивченні певного предмета чи групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти та внаслідок впливу середовища [1, с. 408]. На думку багатьох вчених компетентність є сукупністю компетенцій, що характеризує рівень їх освоєння та визначається можливістю розв'язувати поставлені задачі.

Що ж до визначення поняття «компетенція», то в Енциклопедії освіти вказано, що компетенція становить відчужену від суб'єкта та наперед задану соціальну норму або вимогу до освітньої підготовки учня, яка необхідна для його продуктивної якісної діяльності в певній сфері [1, с. 408]. Науковці В. А. Кальней та С. Е. Шишов, визначають компетенцію як готовність людини до мобілізації

своїх умінь, знань та зовнішніх ресурсів для організації ефективної діяльності в конкретній життєвій ситуації [7].

Лаврук О.С. стверджує, що компетенції є умовною сукупністю здібностей та особистісних характеристик людини, які обумовлюють її поведінку за фіксованих зовнішніх умов, а також сприяють виконанню організаційних завдань та функцій. Складовими елементами компетенцій, на думку вченого, є навички, знання, здібності, зусилля в досягненні цілей та стереотипи поведінки [4, с. 117].

На нашу думку, для більш чіткого та змістовного усвідомлення понять «компетенція» і «компетентність» необхідно визначити їх ключові слова-маркери у контексті успішної діяльності у сфері фахової передвищої освіти. Ключовими словами-маркерами у трактуванні поняття «компетенція» виступають коло повноважень, завдань, професійних обов'язків тощо. Для поняття «компетентність» характерні такі слова-маркери як вміння, знання, навички, креативність, відданість справі, ініціативність, належна професійна поведінка, відповідні професійні якості тощо [8].

Що стосується структури компетенцій, то існує багато різноманітних їх класифікацій, однак ми схилиємося до думки, що найбільш вичерпною є класифікація на основі моделі компетенцій Спенсерів та моделі компетентності Леклерка. Відповідно до цієї класифікації компетенції поділяють на:

- 1) знаннєві компетенції;
- 2) вміннєві;
- 3) поведінкові компетенції.

Знаннєві компетенції проявляються у формі наявних у людини знань, вміннєві – у формі наявних вмінь та навичок, а поведінкові проявляються у формі наявних психофізіологічних якостей, мотивів, системи цінностей та установок.

З огляду на вищевказану класифікацію, лідерські компетенції або якості становлять собою знання, вміння, а також поведінкові компетенції, за наявності яких, людина має змогу ефективно виконувати функції лідера. Іншими словами, лідерські компетенції є сукупністю особистісних характеристик людини та її професійних здібностей, які завдяки її діям та настрою, при сукупності зовнішніх та внутрішніх умов гарантують її вплив на результати роботи інших людей, які їй підпорядковуються [5, с. 45].

Складовими лідерських компетенцій являються професійні компетенції, особистісні, емоційні, соціально-психологічні та комунікативні компетенції.

Професійні компетенції, перш за все, проявляються у лідера через знання особливостей його професії, розумінні її значення та суті, вміння використовувати функції управління, а також можливості передачі знань, при виконанні роботи певного професійного спрямування. Окрім того, цей вид компетенцій включає також професіоналізм та готовність брати на себе відповідальність за розвиток колективу.

Особистісні компетенції лідера проявляються у вмінні застосовувати притаманні лише йому властивості особистісного саморозвитку та

самовираження та включають дисциплінованість, аналітичні здібності, орієнтацію на розвиток та самоорганізацію, відповідальність, дипломатичність, сумлінність, комунікабельність, стресостійкість, наполегливість та працьовитість, вміння вести людей за собою, авторитетність тощо.

Емоційні компетенції виявляються у вмінні використовувати власний настрій та поведінку, тобто емоційний інтелект для здійснення впливу на результати роботи підлеглих. Вони збагачують досвід особистості та сприяють швидкому аналізу емоціогенних ситуацій [5, с. 52].

Соціально-психологічні компетенції проявляються в ефективній взаємодії з людьми в системі міжособистісних відносин. До них належать: уміння швидко орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати емоційні стани та особливості інших людей, а також обирати дієві способи поводження з ними і втілювати ці способи під час взаємодії.

Комунікативні компетенції передбачають освоєння складних комунікативних навичок та вмінь, формування адекватних умінь відповідно до нових соціальних структур, оволодіння знаннями про стандарти спілкування та культурні норми, традиції та звичаї у сфері спілкування, а також необхідності та важливості дотримання вихованості, орієнтацій в засобах комунікації та пристойності. Іншими словами, це є узагальненою характеристикою особи, що охоплює комунікативні знання, навички, вміння, здібності, а також соціальний та чуттєвий досвід у різних сферах спілкування, тобто у діловому спілкуванні, професійному, побутовому тощо. Експерти виділяють у цій групі компетенцій вміння ефективно вести переговори та викликати інтерес в їх учасників. А з цього випливає, що лідерам потрібно налагоджувати комунікативні зв'язки таким чином, щоб впливати на підлеглих та направляти їхній потенціал та енергію в річище досягнення корпоративних цілей [5, с. 55].

Деякі науковці стверджують, що на сучасному етапі лідер повинен володіти наступними компетенціями: суспільні інтереси – найважливіші; вміння працювати в команді, соціальна ідентичність лідера, вміння демонструвати лідерські якості, свідоме сприйняття цілей та засобів їх досягнення, вміння оцінювати дії з позицій етики та моралі, інноваційність і креативність, ініціативність та активність, волонтерство тощо [8].

На наш погляд, доцільно розглянути поняття «освітнє лідерство», яке є важливим при розгляді лідерських компетенцій у сфері освіти загалом і у сфері фахової передвищої освіти зокрема. Освітнє лідерство є новою управлінською парадигмою, що виступає своєрідним механізмом та орієнтиром для здійснення реформ в освітній сфері в умовах сучасних суспільних трансформацій. Його необхідно розглядати у трьох взаємопов'язаних аспектах:

- лідерство в освіті – це діяльність викладачів, керівників, студентів та у результаті освітніх закладів-лідерів;
- лідерство для освіти, що становить діяльність стейкхолдерів з метою розвитку освіти;

•лідерство освіти, що є діяльністю держави у забезпеченні пріоритетного розвитку освітньої сфери [2, с. 56].

Слід виокремити й таке поняття як «лідер в освіті», яке являє собою інституцію чи особу, що здійснює діяльність у сфері освіти, яка спрямовується на її розвиток, а результати та досягнення цієї діяльності слугують прикладом для інших [2, с. 57].

Зазначимо, що розвиток освітнього лідерства передбачає реалізацію відповідних заходів, таких як професійна підготовка майбутніх керівників навчальних закладів і професійний розвиток чинних керівників навчальних закладів.

Українські психологи виділяють наступні головні якості лідера освітньої сфери: 1) прагнення вести за собою, адже бути лідером означає вказувати найкращий, найбезпечніший та найкоротший шлях іншим; 2) мотивація першості, тобто наявність у лідера високих життєвих результатів, які демонструють його здібності, таланти, професіоналізм тощо; 3) впливовість, що означає бути авторитетом та мати вплив на інших; 4) заглибленість та любов до своєї діяльності; 5) креативність та професійність, адже лідером може бути тільки та людина, яка добре розуміється на своїй справі та застосовує творчий підхід при вирішенні проблем, конфліктів або спірних питань; 6) психологічна надійність, що є здатністю до підтримання балансу між «я можу», «я хочу» та «я повинен» у напружених життєвих ситуаціях; 7) самовдосконалення, оскільки справжній лідер готовий завжди вчитися, розвиватися та удосконалювати свої вміння; 8) саморегуляція та адекватна самооцінка [8].

Варто зазначити, що процес формування лідерських компетенцій є складним та багатоаспектним. В освітній сфері цей процес повинен здійснюватися протягом усього періоду навчання у рамках як аудиторних, так і позааудиторних занять. Більшість дослідників виділяє чотири головні компоненти процесу формування лідерських компетенцій у студентів. Перший компонент – когнітивний або пізнавальний, він має на меті формування у студентів економічних, соціально-політичних та психолого-педагогічних знань, що необхідні для вияву лідерських компетенцій. Цей компонент складається з єдності теоретичних, методологічних та технологічних знань, які об'єднують професійні знання та вміння ними користуватися при розв'язанні професійних проблем та завдань [7].

Другий компонент – мотиваційний, що передбачає формування стійких мотивів діяльності згідно з гуманістичними цінностями, наприклад, прагнення діяти, бажання брати на себе функції лідера в складних ситуаціях та ін.

Наступний компонент – операційний, він передбачає створення ситуацій, у яких студенти матимуть можливість проявити свої лідерські якості, здатність до швидкого знаходження рішення, до практичних дій та до здатності ризикувати.

Четвертий компонент рефлексивний, він полягає в осмисленні усвідомленні студентами власних дій, способів лідерства, прийомів, а також здатності

проводити самоаналіз і самооцінку своїх лідерських дій та поєднувати одержані результати з поставленими цілями [7].

Наголосимо, що концептуальними засадами формування та розвитку лідерських компетенцій є наукові положення О. Євтіхова, наприклад про те, що лідерські компетенції можуть виступати предметом цілеспрямованого розвитку та вдосконалення; розвиток цих компетенцій відбувається шляхом переосмислення ситуацій лідерської взаємодії під час набування студентами позитивного досвіду у спілкуванні [8].

Ми вважаємо, що говорячи про лідерство та лідерські компетенції, необхідно також розглянути поняття «лідерський потенціал», яке є важливим для правильного розуміння лідерства як феномену особистості. Таким чином, лідерський потенціал визначається як соціально-психологічна особливість особистості, що віддзеркалює як ситуаційно зумовлену, так і незалежну від конкретної ситуації здатність індивіда до успішного здійснення лідерства. Рівень лідерського потенціалу визначається рівнем розвитку його індивідуальної та універсальної складових. До індивідуальної складової відносяться особистісні риси, цінності та здібності, а до універсальної складової належать досвід, стилі лідерства, навички, а також рольовий репертуар.

Окрім того, лідерський потенціал також являється сукупністю внутрішніх можливостей, засобів, потреб та ціннісного ставлення, що сприяють досягненню такого ступеню відповідальності, компетентності, комунікабельності та активності, який забезпечує провідний вплив на інших людей при спільному вирішенні завдань у різноманітних ситуаціях [4, с. 118]. З позицій психологічного аналізу лідерський потенціал особистості вміщує цілеспрямованість, комунікабельність, наполегливість, відповідальність, розсудливість, урівноваженість, мотивацію до досягнення успіху, позитивну самооцінку, емпатію, рішучість, впевненість у власних силах, готовність до ризику, критичність та реалізується через поведінкову, емоційну й когнітивну гнучкість [6, с. 20].

Слід відзначити, що розвиток лідерського потенціалу особистості відбувається шляхом реалізації наступних процесів: по-перше, через розкриття лідерського потенціалу особистості, тобто процесу виявлення потенційних ресурсів особистості, а також характеристик лідерського потенціалу, що гарантують їй лідерське становлення та аналіз параметрів сфери лідерства.

По-друге, через актуалізацію людського потенціалу особистості, що являє собою процес перетворення ресурсних можливостей особистості із потенційного стану до актуального. Основним на даному етапі є виокремлення індивідуальних векторів розвитку лідерського потенціалу особистості та процес практичного втілення намічених планів. Окрім цього, тут важливим також є формування ефективної групової взаємодії.

По-третє, реалізація лідерського потенціалу особистості є цілеспрямованим процесом застосування у певній ситуації потенційних та прихованих задатків, умінь, якостей та можливостей, які призводять до появи певних значущих для

особистості чи суспільства досягнень [6, с. 21].

Висновки. Отже, в результаті проведеного нами дослідження ми дійшли до висновку, що компетенції є певною сукупністю здібностей та індивідуальних характеристик особистості, які обумовлюють її поведінку за сталих зовнішніх умов та сприяють виконанню нею організаційних функцій та завдань. У трактуванні поняття «компетенція» ключовими словами-маркерами, які допомагають правильно зрозуміти це поняття виступають такі слова-маркери як коло завдань, професійних обов'язків, повноважень тощо.

Найбільш послідовною класифікацією компетенцій нами визнано класифікацію на основі моделі компетенцій Спенсерів та моделі компетентності Леклерка. Згідно з якою компетенції поділяються на знаннєві компетенції, вміннєві та поведінкові компетенції. Відповідно до цієї класифікації лідерські компетенції або якості становлять собою знання, вміння, а також поведінкові компетенції, за наявності яких, людина має змогу ефективно виконувати функції лідера. Складовими лідерських компетенцій являються професійні компетенції, особистісні, емоційні, соціально-психологічні та комунікативні компетенції.

Однак, проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми, тому перспективи подальших досліджень полягають у ґрунтовному вивченні та аналізі психологічної моделі професійної компетентності керівників закладів фахової передвищої освіти та методологічних засад психології діяльності керівників-лідерів у освітній сфері.

Література:

1. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України / за заг. ред. В. Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2018. – 1040 с.
2. Калашнікова С.А. Діагностика лідерського потенціалу майбутніх керівників навчальних закладів у процесі професійної підготовки / С.А. Калашнікова, В.Р. Міляєва // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 56-61.
3. Кривов'язюк І.В. Складники формування лідерських компетенцій сучасного керівника підприємства. / І.В. Кривов'язюк // Економіка та управління підприємствами. – 2018. – № 6. – С. 90-95.
4. Лаврук О.С. Управління формуванням професійної компетенції персоналом підприємств / О.С. Лаврук // Економічні науки: збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Кам'янець-Подільський, 2016. Ч. 3. № 24. С. 116-121.
5. Лебідь Н. Розвиток лідерських компетенцій викладачів у системі підвищення кваліфікації (на досвіді Київського університету імені Бориса Грінченка) / Н. Лебідь // Університети і лідерство. – 2016. – № 3. – С. 45-57.
6. Міляєва В.Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетенції керівників навчальних закладів / В.Р. Міляєва // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія Педагогічні науки. – 2016. – №1. – С. 20-33.
7. Романець І. Розвиток лідерської компетенції як основна характеристика командобудування на підприємстві [Електронний ресурс] / І. Романець // Молода наука – 2019. – 2019. – Т. 4. С. 175-177. Режим доступу: http://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc/2019/MN2019/tom_4__1_.pdf#page=175
8. Хавіна І.В. Становлення поняття «компетенція» як педагогічна категорія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:j5W13WkCXdEJ:scholar.google.com>.

References:

1. Kremen, V. H. (Eds.). (2018) *Entsyklopediia osvity. Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy* [Encyclopedia of Education. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Kalashnikova, S.A. & Miliaieva, V.R. (2016). *Diahnostyka liderskoho potentsialu maibutnikh kerivnykiv navchalnykh zakladiv u protsesi profesiinoi pidhotovky* [Diagnosis of leadership potential of future heads of educational institutions in the process of professional training]. *Vyshcha osvita Ukrainy. – Higher education in Ukraine*, 1, 56-61 [in Ukrainian].
3. Kryvoviazuk, I.V. (2018). *Skladnyky formuvannia liderskykh kompetentsii suchasnoho kerivnyka pidpriemstva* [Components of the formation of leadership competencies of the modern head of the enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. – Economics and business management*, 6, 90-95 [in Ukrainian].
4. Lavruk, O.S. *Upravlinnia formuvanniam profesiinoi kompetentsii personalom pidpriemstv* [Management of formation of professional competence by the personnel of the enterprises]. *Ekonomichni nauky: zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnoho ahrarno-tekhnichnoho universytetu. – Economic sciences: a collection of scientific works of Podolsk State Agrarian and Technical University*.
5. Lebid, N. (2016) *Rozvytok liderskykh kompetentsii vykladachiv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii* [Development of leadership competencies of teachers in the system of advanced training (on the experience of Kyiv University named after Borys Hrinchenko)]. *Universytety i liderstvo. – Universities and leadership*, 3, 45-57 [in Ukrainian].
6. Miliaieva, V.R. (2016) *Rozvytok liderskoho potentsialu v protsesi formuvannia upravlinskoï kompetentsii kerivnykiv navchalnykh zakladiv* [Development of leadership potential in the process of formation of managerial competence of heads of educational institutions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii Pedahohichni nauky. – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Pedagogical Sciences Series*, 1, 20-33 [in Ukrainian].
7. Romanets, I. (2019) *Rozvytok liderskoï kompetentsii yak osnovna kharakterystyka komandobuduvannia na pidpriemstvi* [Development of leadership competence as the main characteristic of team building at the enterprise]. *Moloda nauka. – Young science*, 4, 175-177. Retrieved from http://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc/2019/MN2019/tom_4__1_.pdf#page=175 [in Ukrainian].
8. Khavina, I.V. *Stanovlennia poniattia «kompetentsiia» yak pedahohichna katehoriia* [Formation of the concept of "competence" as a pedagogical category]. (n.d.). *scholar.googleusercontent.com*. Retrieved from <http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:j5W13WkCXdEJ:scholar.google.com>. [in Ukrainian].